

УДК 342.565

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ

Джафарова М.В., к. ю. н.,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню категорії адміністративно-процесуального механізму, його поняттю, структурі, значенню та ролі в адміністративному процесуальному праві України. Проаналізовано наукові підходи щодо визначення обсягу категорії «процесуально-правовий механізм», досліджено її правову природу, висловлено власні погляди щодо її формулювання.

Ключові слова: *правове регулювання, механізм, адміністративне процесуальне право, адміністративно-процесуальні правовідносини, юридичні факти, процесуальна форма.*

Статья посвящена исследованию категории административно-процессуального механизма, его понятию, содержанию, значению и роли в административно-процессуальном праве Украины. Проанализированы научные подходы относительно определения содержания категории «процессуально-правовой механизм», исследована ее правовая природа, выражены собственные позиции относительно ее формулирования.

Ключевые слова: *правовое регулирование, механизм, административное процессуальное право, административные процессуальные правоотношения, юридические факты, процессуальная форма.*

Dzhaфарова M.V. CONCEPT AND ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL MECHANISM

The article is devoted to research of category of administrative procedural legal mechanism, its concept, maintenance, significance and place in administrative procedural law of Ukraine. A number of scientific approaches to define concept of procedural legal mechanism notion is analyzed. Its legal nature is researched author's own views according to its formation are expressed. The author determines stated category as an aggregate of legal formulation.

Key words: *legal regulation, mechanism, administrative procedural law, administrative procedural relations, juridical facts, procedural form.*

Постановка проблеми. Глибокий аналіз ролі та призначення адміністративного процесуального права, його вдосконалення можливі лише на основі системно-функціонального підходу, суть якого полягає, по-перше, у необхідності дослідити всі процесуально-правові явища в їх системному та нерозривному зв'язку, а, по-друге, в їх призначенні відносно один одного та в цілому.

Ступінь розробленості проблеми. Одним із ключових напрямків системно-функціонального підходу у праві виступає визначення поняття механізму правового регулювання. Безумовно в юридичній літературі приділяється достатньо уваги загальному вивченню механізму правового регулювання, його взаємозв'язку із механізмом дії та механізмом реалізації права, про що свідчать наукові публікації таких вчених, як: Е.Ф. Демського, О.І. Миколенка, П.Є. Недбайла, М.П. Лебедева, Н.І. Матузова, Н.Г. Александрова, Р.Ф. Авдеева, Л.С. Явича, Є.В. Білозьорова, М.В. Цвіка, М.Й. Сидоренка, О.Ф. Скакун, В.М. Горшеньова, С.С. Алексеева та інших. Проблеми власне механізму правового регулювання висвітлені у працях Г.О. Дубова, М.С. Кельмана, В.Г. Красовської, Т.І. Тарахонич тощо.

У межах статті варто звернути увагу на необхідність розроблення та вивчення категорії «механізм процесуального регулювання». Адже, як відомо, однією із задач теорії права виступає забезпечення синтезу юридичних знань. Саме синтез знань дозволяє зробити наступний крок до пізнання, перейти від статичної картини явища до динамічної [1, с. 310]. Таким чином, отримані знання про кожний окремий елемент процесуальної форми необхідно інтегрувати і висвітлювати загальну взаємодію цих елементів у процесі функціонування процесуальної форми. Не менш важливим завданням також є підвищення ефективності дій правових норм, як матеріальних, так і процесуальних. Втілення в життя цього завдання також безпосередньо пов'язане із необхідністю глибокого дослідження механізму процесуального регулювання.

Мета статті. Саме тому ставимо за мету з'ясувати поняття та елементи такого правового явища, як адміністративно-процесуальний механізм.

Виклад основного матеріалу. Одразу відмітимо, що ідею механізму впливу права на суспільні відносини висунув ще за радянських часів Н.Г. Александров. У своїх

наукових працях він виділив основні напрями правового впливу на умови суспільного життя. Зокрема, на думку вченого, ланками механізму правового регулювання виступають: 1) встановлення правового статусу особи; 2) надання відомим видам життєвих фактів значення юридичних фактів; 3) встановлення моделей правовідносин; 4) встановлення заходів правової охорони та юридичної відповідальності [2, с. 542-545].

Серед досліджень радянського періоду можна виділити наукові праці Л.С. Явича [3] та В.М. Горшенєва [4], у межах яких були проведені певні теоретичні узагальнення по цій проблемі. Значну роботу у напрямку дослідження механізму правового регулювання було здійснено представником російської науки адміністративного права С.С. Алексєєвим. Зокрема, у науковій праці «Механізм правового регулювання у соціалістичній державі» вчений розгорнуто обґрунтував та представив у завершеному вигляді ідею механізму правового регулювання. Висвітлена у цій роботі конструкція механізму правового регулювання у подальшому майже не зазнала змін.

Характеризуючи механізм правового регулювання, С.С. Алексєєв розглядає його як взяті в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. При цьому вчений вважає, що ця ключова загальнотеоретична категорія дозволяє не лише зібрати разом явища правової дійсності, пов'язані з вирішенням життєвих ситуацій, та окреслити їх як ціле, але й увітати у працюючому, системному впливовому вигляді [5, с. 364]. Отже, вказана категорія створена для відображення моменту руху, функціонування правової форми.

Враховуючи стадії правового регулювання, С.С. Алексєєв виділяє три основних елемента у механізмі правового регулювання: 1) юридичні норми; 2) правові відносини; 3) акти реалізації прав та обов'язків. Факультативним елементом, на його думку, виступають акти застосування права [5, с. 364-365].

Вищенаведений підхід до розуміння структури механізму правового регулювання є широко розповсюдженим, проте не є єдиним. Існують також й інші точки зору на це правове явище.

Наприклад, Т.І. Тарахонич пише, що механізм правового регулювання є системним утворенням, динамічною, функціональною частиною правової системи, сукупністю послідовно організованих юридичних засобів, які знаходяться у певному взаємозв'язку та взаємодії між собою, що забезпечують досягнення соціально корисних цілей [6, с. 13].

Відомими теоретиками права Ю.А. Ведерниковим та А.В. Папірною запропоноване таке визначення механізму правового регулювання: «взята у сукупності система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин». Вчені підкреслюють, що за допомогою цієї системи правових засобів, способів і форм нормативність права переводиться у впорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок.

До основних ознак механізму правового регулювання вчені зараховують: 1) він є частиною механізму соціального регулювання; 2) об'єднує всі явища правової дійсності: засоби (норми права, суб'єктивні права і обов'язки, рішення судів та ін., що об'єктивовані у правових актах); способи (дозвіл, зобов'язання, заборони); форми (дотримання, виконання, використання, застосування); 3) це взаємопов'язана та взаємодіюча система; 4) є динамічною частиною правової системи суспільства – він призначений для приведення в дію необхідних елементів правової системи; 5) результатом його дії є встановлення правопорядку в суспільстві [7, с. 110].

Схожої думки дотримується М.М. Новікова, розуміючи під механізмом правового регулювання систему правових засобів (норми права, індивідуальні приписи, правовідносини, акти реалізації), що перебувають в органічній єдності та забезпечують дієвість правового регулювання на підставі стимулів і обмежень із метою гармонізації суспільних відносин [8, с. 4].

Аналізуючи особливості механізму правового регулювання І.М. Погрібний акцентує увагу на тому, що це явище нібито своєрідна технологічна схема правового регулювання, яка синтезує теоретичне уявлення про право як динамічне соціальне явище, демонструє структурні і функціональні зв'язки між базовими елементами правової системи. На його думку, категорія «механізм правового регулювання» дозволяє інтегрувати, узагальнити все, що відомо про регулятивні властивості права [9, с. 229]. Таким чином, механізм правового регулювання за такого підходу представлений як система всіх державно-юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується упорядкованість суспільних відносин.

До елементів механізму правового регулювання І.М. Погрібний зараховує: а) норми права; б) юридичні факти; в) правовідносини; г) акти безпосередньо реалізації норм права [9, с. 229-230].

У цьому контексті слушною є позиція А.М. Шульги, який вказує, що механізм

правового регулювання не лише відображає трансформацію права як нормативного явища у правопорядок, як фактично врегульовані правом суспільні відносини, а також демонструє логіку, послідовність перетворення «права як належного» у «право як суще» (у відповідну правомірну поведінку суб'єктів права). Елементами механізму правового регулювання виступають: а) норми права; б) юридичні факти і акти застосування права; в) правовідносини; 4) акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [10, с. 235].

Акцентуючи увагу саме на механізмі адміністративно-правового регулювання, С.Ю. Обрусна підкреслює, що ним виступає сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. Серед елементів механізму правового регулювання науковець виділяє органічні та функціональні складові. До першої групи вона зараховує норми права, акти реалізації норм права, правові відносини. До другої – юридичні факти, правову свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання, законність, акти тлумачення та акти застосування норм права [11, с. 120].

Безумовно, першим елементом механізму правового регулювання виступає норма права, як вихідна юридична конструкція для правового регулювання, в якій закладена модель належної поведінки. Для того, щоб закладена модель належної поведінки втілилась у реальну дійсність, необхідні настання спеціальних умов – юридичних фактів. З іншого боку, відмітимо, що деякі науковці за радянських часів не визнавали за юридичними фактами статусу самостійного елемента у механізмі правового регулювання, вбачаючи, що значення юридичних фактів зводиться до того, щоб забезпечувати перехід від однієї стадії правового регулювання до іншої.

Так, Ю.І. Гревцов свого часу писав, що сам по собі юридичний факт є життєвою обставиною, з якою норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. Отже, юридичний факт – необхідна передумова правовідносин і не більше того [12, с. 73].

У протизага цьому існує теза, що юридичні факти виконують у механізмі правового регулювання ряд самостійних завдань. Індивідуалізація юридичних фактів у механізмі правового регулювання, на думку В.Б. Ісакова, визначається тим, що юридичні факти пов'язані не лише із правовідносинами, але й з іншими елементами механізму правового регулювання. Правильне закріплення юридичних фактів у гіпотезах

юридичних норм – одне із завдань, що стоїть перед правотворчими органами при розробці нормативно-правових актів. Повне, точне та достовірне встановлення юридичних фактів – необхідна передумова для застосування правових норм [13, с. 56].

Наступний елемент механізму правового регулювання, який відповідає стадії реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, втілення їх у конкретній фактичній поведінці суб'єктів – це правовідносини. Вони виступають важливим фактором, які дозволяють визначити, хто і як буде виконувати вимоги норми права. І саме на цьому завершується нормативна дія механізму правового регулювання, забезпечується фактична, реальна поведінка суб'єктів, той результат, на який була спрямована мета законодавця. Таким чином, уявляється логічно невірним вивченням виокремлення в якості такого самостійного елемента механізму правового регулювання, як акти реалізації прав та обов'язків. Якщо правовідносини розуміти як єдність юридичної форми та фактичного змісту, то цей елемент механізму правового регулювання буде зараховувати до себе як юридичний елемент – наділення суб'єктів правами та обов'язками, так і фактичний – акти реалізації прав та обов'язків [14, с. 161].

Отже, на наш погляд, механізм правового регулювання зараховує до себе такі обов'язкові елементи: 1) норми права; 2) юридичні факти; 3) правовідносини. Акти застосування права, як вже відмічалось, виступають факультативним елементом механізму правового регулювання.

Отримані висновки візьмемо за основу конструювання поняття механізму процесуального регулювання – процесуально-правового механізму, як одного з новітніх категорій у загальній теорії процесуального права, який поки що детально не вивчений. Як відмічає В.М. Протасов, дана правова категорія дозволяє адекватно відобразити одну із важливих правових підсистем, виявити особливості процесуальних явищ, оскільки вони найбільш чітко виражені у загальному механізмі їх дії; глибше зрозуміти природу юридичного процесу через вивчення його взаємозв'язків з іншими процесуальними явищами. Поняття «процесуально-правовий механізм» виступає основною узагальнюючою категорією у загальноправовій процесуальній теорії і охоплює, на думку В.М. Протасова, сукупність взаємопов'язаних процесуальних засобів галузевого характеру, необхідних і достатніх для виявлення та реалізації правовідносин [15, с. 100].

Систематизуючи певні висновки про загальний механізм правового регулювання

і враховуючи мету процесуального регулювання, О.Г. Лук'янова визначає процесуально-правовий механізм як динамічну систему правових засобів, за допомогою якої впорядковується охоронна діяльність уповноважених органів в області юрисдикційного правозастосування [14, с. 163].

Основними елементами процесуально-правового механізму, на думку О.Г. Лук'янової, виступають: а) норми процесуального права; б) юридичні факти, які опосередковують процесуальні правовідносини, або процесуальна фактична система; в) процесуальні правовідносини (юридичний процес) [14, с. 164]. Як бачимо, всі перелічені елементи процесуально-правового механізму мають складну конструкцію, обумовлену складністю самого процесуально-правового регулювання.

Сам по собі юридичний процес, який виникає по кожній окремій справі, обслуговується не окремими нормами, як це існує відносно до правовідносин у матеріально-правових галузях, а по кожному випадку залучається майже вся галузь процесуального права, і створюється складна і цілісна нормативна основа функціонування даного юридичного процесу.

Складним виступає й інший елемент процесуально-правового механізму – сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення і розвитку юридичного процесу при вирішенні конкретної юридичної справи, перелік яких закріплений у законодавстві.

Як слушно наголошує О.Г. Лук'янова, процесуальні дії та правовідносини, як основні та необхідні юридичні факти у процесуальному фактичному складі, виконують у процесуально-правовому механізмі функцію гарантій законності. Ці юридичні факти – свого роду «ключові крапки» процесуально-правового регулювання [15, с. 165]. Наприклад, прийняття позовної заяви адміністративним судом передбачає правомірність усіх наступних процесуальних дій. Адже адміністративний процес являє собою динамічне утворення, яке складається з численних адміністративно-процесуальних правовідносин і розвивається стадійно.

Адміністративно-процесуальні правовідносини, в свою чергу, мають складну конструкцію – це динамічний правовий зв'язок суб'єктів адміністративного процесу, який розвивається та змінюється. Особливістю адміністративно-процесуальних правовідносин є їх взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість; адміністративно-процесуальні правовідносини являють собою систему, спрямовану на досягнення певної мети.

Таким чином, враховуючи основні наявні підходи до розуміння поняття процесу-

ально-правового механізму, які існують у процесуальній літературі, можемо стверджувати, що елементами адміністративно-процесуального механізму виступають: а) норми адміністративно-процесуального права; б) юридичні факти, які опосередковують адміністративно-процесуальні правовідносини; в) адміністративно-процесуальні правовідносини. При цьому, під адміністративно-процесуальним механізмом будемо розуміти динамічну систему адміністративно-процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив спеціально уповноважених органів у сфері адміністративно-процесуального правозастосування.

До важливої ознаки механізму адміністративно-процесуального регулювання варто зарахувати релятивність, тобто відносність його елементів. На рівні адміністративно-процесуального механізму у цілому вона проявляється у взаємоперетворенні одних його елементів в інші. Наприклад, в адміністративно-процесуальному механізмі юридичні факти та адміністративні правовідносини можуть мінятися, так би мовити, місцями, правовідносини здатні виступати у ролі юридичних фактів. На рівні окремих елементів релятивність проявляється, зокрема, у тому, що адміністративно-процесуальний припис, що розглядається у певному аспекті, може виступати як гіпотеза, диспозиція або як санкція. Адміністративно-процесуальний механізм має ряд й інших особливостей, дослідження яких вважається перспективним завданням адміністративної процесуальної науки.

Висновки. Вбачається, що наукове вирішення проблеми адміністративно-процесуального механізму буде сприяти підвищенню ефективності адміністративно-процесуального регулювання суспільних відносин, укріпленню та розвитку механізму захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации : учебное пособие / [редакторы: Е.С. Ивашкина, В.Г. Деткова]. – М. : Владос, 1994. – 336 с.
2. Теория государства и права : учебник / [под ред. Н.Г. Александрова]. – М. : Юрид. литература, 1974. – 645 с.
3. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений : учебное пособие / Л.С. Явич. – М. : Госюриздат, 1961. – 172 с.
4. Горшенев В.М. Участие общественных организаций в правовом регулировании : учебное пособие / В.М. Горшенев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1963. – 168 с.
5. Алексеев С.С. Право : Азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования : учебное пособие / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

6. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т.І. Тарахонич // *Держава і право. Юрид. і політ. Науки* : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 50. – С. 11-17.
7. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права : навч. посібник / Ю.А. Ведерніков, А.В. Папірна. – К. : Знання, 2008. – 333 с.
8. Новікова М.М. Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / М.М. Новікова – Х. : ХНУВС, 2007. – 19 с.
9. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О.М. Головка, І.М. Погрібний, О.В. Волошенюк та ін.]; за заг. ред. І.М. Погрібного; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 274 с.
10. Шульга А.М. Теорія держави і права : навчальний посібник: стислий курс / А.М. Шульга. – Х. : ХНУВС, 2008. – 252 с.
11. Обрусна С.Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні : монографія / С.Ю. Обрусна. – Харків : ХНУВС, 2010. – 304 с.
12. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения / Ю.И. Гревцов. – Ленинград : ЛГУ, 1981. – 83 с.
13. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М. : Юридическая литература, 1984. – 144 с.
14. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории : учебное пособие / В.Н. Протасов. – М. : Юрид. литература, 1991. – 144 с.
15. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : Издательство «Норма», 2003. – 240 с.